

Les ciències socials i l'estudi del fet religiós a Catalunya: nous temes de recerca

Researching religion in Catalonia from a social science perspective: new topics on the agenda

Maria del Mar Grieria i Llonch

Departament de Sociologia. Universitat Autònoma de Barcelona

Correspondència: Maria del Mar Grieria. Departament de Sociologia.
Universitat Autònoma de Barcelona.
Edifici B, Campus de la UAB, 08193 Bellaterra, Cerdanyola del Vallès.
A/e: mariadelmar.grieria@gmail.com.

Data de recepció de l'article: juny 2012
Data d'acceptació de l'article: juny 2012

Resum

La recerca sobre el fet religiós ha pres rellevància en els darrers anys i ha guanyat prestigi, popularitat i visibilitat tant a escala internacional com a casa nostra. L'article examina com s'ha configurat històricament aquest camp d'investigació a Catalunya i explora les línies de recerca existents actualment. Per acabar, l'article fa un balanç breu sobre les principals llacunes i els desafiaments més importants en aquesta àrea a Catalunya.

Paraules clau: sociologia de la religió, secularització, recerca, ciències socials, minories religioses.

Abstract

Research on religious topics has gained momentum in recent times and has acquired greater visibility and major prestige both internationally and in Catalonia. The article examines how this field of investigation has historically been shaped in Catalonia and it explores the main lines of current research. Finally, the article briefly analyses the main gaps and challenges of this research area in Catalonia.

Keywords: sociology of religion, secularisation, research, social sciences, religious minorities.

Introducció

L'estudi del fet religiós ha pres embranzida en els darrers anys tant a escala internacional com a casa nostra. En aquest sentit, el diagnòstic que feien Cardús i Estruch l'any 1977 que emfatitzava «la notable migradesa dels estudis científics sobre el fet religiós» (1977, p. 109) als Països Catalans ja no es compleix avui dia. El creixement de la recerca sobre aquesta qüestió es produí de manera

gradual i sostinguda en els anys vuitanta i noranta i en els darrers deu anys ha pres més volada. També a escala internacional ha succeït quelcom semblant. L'any 1985, el sociòleg britànic James Beckford constata que «The sociology of religion has propelled itself off to the side of the plane and is currently lying in a strictly marginal position» (1985, p. 348). Per contra, actualment, la recerca sobre qüestions religioses feta des de les ciències socials gaudeix d'una vitalitat extraordinària i ha guanyat prestigi i popularitat en el si de les universitats d'arreu del món. Prova d'això són l'augment de les revistes dedicades al tema, la multiplicació dels congressos, trobades i seminaris, la centralitat creixent dels debats sobre la religió en el marc de les ciències socials o la visibilitat pública més gran de les investigacions sobre aquesta qüestió.

La publicació d'aquest monogràfic de la *Revista Catalana de Sociologia* s'inscriu en aquest escenari i esdevé una prova més de la puixança de la recerca sobre aquesta temàtica. L'origen del monogràfic el trobem en la celebració de la jornada de recerca «Religió i Societat», organitzada pel grup de recerca ISOR el 25 de març del 2011. La jornada aplegà joves investigadores i investigadors que treballen a Catalunya sobre diversos temes relacionats amb la religió, especialment des de l'àmbit de la sociologia i l'antropologia. No totes les ponències que s'hi presentaren han pogut ser incloses en aquest monogràfic, i a més algun dels articles que recull la revista han estat incorporats *a posteriori*. En qualsevol cas, tant la celebració de la jornada com la publicació del monogràfic són una bona mostra de l'interès creixent dels joves investigadors per les qüestions religioses; alhora que les temàtiques que s'aborden són un reflex de l'ampli ventall d'objectes d'estudi que formen part de l'agenda de recerca en aquest àmbit.

El fet de publicar aquest número monogràfic, a part d'esdevenir una prova més de la robustesa de la disciplina, també és, alhora, una oportunitat per a reflexionar críticament sobre l'evolució de la recerca en aquesta àrea a casa nostra. A tall d'exemple, a partir de l'anàlisi dels articles que formen part del monogràfic és fàcil entreveure que les minories religioses —i, especialment l'islam— han guanyat una preponderància notable en l'agenda de recerca. Alhora, és il·lustratiu dels nous temps el fet que l'anàlisi del catolicisme ocupi un lloc més secundari. En definitiva, l'objectiu d'aquest article de presentació és explorar breument la història de l'anàlisi dels fets religiosos des de les ciències socials i examinar de quina manera s'ha configurat aquest camp de recerca a Catalunya. D'aquesta manera, podrem desxifrar les raons que ens permeten entendre l'embranchida actual i cartografiar, encara que sigui d'una manera una mica matussera, l'evolució i l'estat de la recerca sobre la religió a Catalunya.

D'on venim? Els inicis de l'estudi del fet religiós des de la perspectiva de les ciències socials a Catalunya

A l'hora de reflexionar al voltant de la història de la recerca sobre el fet religiós a casa nostra, tenim la sort de disposar de dos articles d'una utilitat extraordinària. Per una banda, Cardús i Estruch publicaren l'any 1977 l'article «Les ciències socials i l'estudi del fet religiós», en què, amb una mirada crítica, relaten l'origen de la investigació en aquest camp a Catalunya. Per l'altra, el 1995, l'antropòleg tarragoní Joan Prat va elaborar un estat de la qüestió sobre la recerca del fet religiós en ciències socials a casa nostra que publicà a la *Revista d'Etnologia de Catalunya*. Ambdós articles són fonamentals per a poder comprendre l'origen, l'evolució i els reptes principals d'aquest camp d'estudi en els primers anys.

Sembla indiscutible que hem de reconèixer a Rogeli Duocastella el rol de pioner. Duocastella, format a París en la tradició de la «sociologia religiosa» de Le Bras, fou el fundador de l'Institut de

1. És important assenyalar, però, que l'exhaustivitat faria d'aquest article una enciclopèdia i, per tant, hi ha referències que no han pogut ser incloses i d'altres que potser per rellevància o simbolisme s'haurien d'haver esmentat però no s'han pogut afegir per mancances i/o desconeixement de qui signa aquestes ratlles.

Sociologia i Psicologia Aplicada (ISPA). La seva tesi doctoral —publicada el 1961 amb el títol de *Mataró 1955. Estudio de sociología religiosa sobre una ciudad industrial española*— fou la precursora d'un ampli ventall d'investigacions que, amb la col·laboració de Paulina Almerich, Duocastella impulsà des de l'ISPA al llarg dels anys seixanta i setanta. Recerques com *Sociologia religiosa i pastoral de conjunt de Terrassa* (1968) o *Pastoral del turisme a la Costa Brava* (1964), entre moltes altres. La majoria es publicaren en forma de llibre, però també gaudiren d'ampli ressò a la premsa de l'època. En aquest sentit, per exemple, *La Vanguardia* del temps va dedicar nombrosos articles a exposar les conclusions principals dels estudis de Duocastella i Almerich.²

Els estudis tenien com a objectiu fer una sociografia del fet religiós (catòlic) a Catalunya per tal de detectar les característiques de la religiositat dels catalans i poder fer pronòstics de futur sobre el paper de l'Església a casa nostra. Cardús i Estruch ens diuen sobre això que «aquest conjunt d'estudis, i molts d'altres no referits als Països Catalans, han fet de la sociologia religiosa una tasca empírica molt més que teòrica, amb una metodologia quantitativa més que qualitativa, d'orientació pastoral des d'una perspectiva eclesiocèntrica, i al servei dels interessos del “management” de la institució eclesial» (1977, p. 113). És a dir, un seguit d'estudis que, si bé són rellevants pel fet que esdevenen el primer intent seriós de mapar la religiositat (catòlica) dels catalans, són excessivament deutors d'una mirada feta des de (i al servei de) l'Església catòlica.

Paral·lelament, des de l'Institut Catòlic d'Estudis Socials de Barcelona (ICESB) —fundat el 1951 per Joan A. Ventosa i Emili Boix i Selva— s'impulsaren estudis sobre el fet religiós a Catalunya, alguns dels quals molt similars als de l'ISPA i d'altres que foren elaborats des d'una perspectiva menys deutora de la «mirada eclesial». I en la revista *Perspectiva Social* —editada des de l'ICESB i fundada el 1972— es publicaren nombrosos articles que examinaven el fet religiós. En aquesta línia, també cal destacar la publicació d'un seguit d'estudis que, amb un component fortament empíric, radiografiaven el declivi de les pràctiques catòliques i les transformacions que patia l'Església arreu de Catalunya. Exponents d'aquestes recerques són el llibre d'Antoni Güell *Capvespre de creences. Un estudi de sociologia religiosa* (1978), la tesi doctoral de Pere Negre *El obrero y la ciudad* (1968), i la recerca de Modest Reixach *Expectatives i perspectives de l'Església catalana* (1977).

En certa manera, l'element comú que vinculava tots aquests científics socials és que en general treballaven fora del marc universitari, en instituts vinculats a l'Església, alhora que «la immensa majoria [...] són capellans i amb llicenciatures de teologia prèvies a llurs estudis de ciències socials i sociologia» (Cardús i Estruch, 1977, p. 113). Comparteixen, també, aquesta formació i vinculació religiosa un seguit de científics socials que des d'una perspectiva a mig camí entre la filosofia, la teologia i la teoria social pensaran i reflexionaran sobre la religió. Parlem, per exemple, d'intel·lectuals com Lluís Duch —monjo de Montserrat—, Mariano Corbí, Josep Montserrat o Raimon Panikkar. Si bé amb intensitats diferents, tots quatre han estat considerats pensadors de renom i han mantingut un ritme de publicació força notable.³ Corbí, juntament amb Güell —que ja hem esmentat— i els sociòlegs Lluís Recolons o Roser Solà, es vincularan a l'Institut Científic Interdisciplinari (ICI) creat el 1974 de la mà dels jesuïtes amb la voluntat de fer «investigació de les qüestions frontereres entre ciència i fe» (Cardús i Estruch, 1977, p. 120). Des de l'ICI s'impulsaran recerques com *Epistemologia de l'actitud religiosa, a partir de la lingüística o Intent de verificació d'un model d'epistemologia religiosa*, entre d'altres.

És la creació d'Investigacions en Sociologia de la Religió (ISOR) l'any 1974, de la mà de Joan Estruch, el que trenca de manera més clara el vincle entre l'Església i l'estudi del fet religiós a Catalunya. Amb finançament de la Fundació Paulino Torras, la primera seu estava situada a la ciutat de Barcelona, i el qui en serà el segon de bord, Salvador Cardús, s'hi incorporà el 1975. L'ISOR, creat inicialment al marge de les estructures universitàries, fou el primer centre de Catalunya que s'em-

2. Vegeu, per exemple, l'article «Reflexiones sociológicas sobre el mapa religioso de España» (09/09/1975) a <http://hemeroteca.lavanguardia.com/preview/1971/05/12/pagina21/34195638/pdf.html?search=Duocastella> (consulta: maig 2012).

3. Raimon Panikkar va morir l'agost del 2010.

marcà, clarament, dins l'àmbit de la sociologia de la religió i es distancià de la sociologia religiosa i de les reflexions de caràcter eclesial i/o teològic.

En general, les aportacions antropològiques a l'estudi de la religió seran molt escasses en aquest temps. Si bé podem destacar l'obra de Lluís Mallart, que el 1971 publicà *Un poble africà: Etnologia i pastoral*, escrita a partir de la seva experiència com a missioner a l'Àfrica.

L'estudi del fet religiós entra a les universitats: la consolidació de l'antropologia i la sociologia de la religió a Catalunya

En els anys vuitanta i al tombant dels anys noranta és quan, a Catalunya, es consolida la recerca científica sobre el fet religiós desvinculada de l'Església i feta amb rigor i solidesa, tant metodològicament com teòricament. Aquest no és el lloc adequat per fer un repàs complet i exhaustiu de totes les investigacions que es portaren a terme, però sí que podem mencionar breument quins esdevenen els «nuclis» més importants a partir dels quals s'ha estructurat i desenvolupat *a posteriori* el mapa de la recerca sobre qüestions religioses contemporànies a Catalunya.⁴

Detectem dos nuclis que condensen bona part de les investigacions en el camp de l'estudi del fet religiós des de les ciències socials en aquests anys. En primer lloc, l'ISOR, que ja hem mencionat, i que l'any 1989 es vincula al Departament de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). Des de l'ISOR, i a partir de la iniciativa de Joan Estruch, es començà a crear una «escola» de sociòlegs de la religió que faran tesis doctorals i recerques en aquest camp —entre els quals cal destacar especialment Salvador Cardús, que és qui col·laborarà de manera més estreta amb Joan Estruch. Des de l'ISOR es treballaran els que, en certa manera, són els temes principals que formen part de l'agenda de recerca en sociologia de la religió a escala internacional: la secularització, la socialització religiosa i els fenòmens de «reencantament del món», entre altres qüestions. Ara bé, allò que caracteritzarà, més que cap altra cosa, la recerca dels membres de l'ISOR és la seva perspectiva sociològica inspirada per la tradició de la sociologia del coneixement impulsada inicialment per Schutz i seguida per Berger i Luckmann. Una perspectiva que Estruch i Cardús, i posteriorment els seus «deixebles», adopten tant per tractar temes directament relacionats amb la sociologia de la religió, com per abordar qüestions d'índole diversa en el camp de la sociologia de la cultura i el coneixement.

A Catalunya, al marge de l'ISOR, hi ha altres sociòlegs que fan aportacions puntuals al camp de la sociologia de la religió com Salvador Giner o Pere Negre, entre d'altres.

El segon nucli rellevant en el marc de les ciències socials és el que es desenvolupa en l'àmbit de l'antropologia i que té un dels seus focus més proclius a la Universitat Rovira i Virgili amb Joan Prat al capdavant. Aquest nucli té diferents focus d'irradiació que inclouen persones tan diverses com Josefina Roma, Manuel Delgado, Josep Maria Comellas, Maria Jesús Buxó o, fins i tot, William A. Christian.⁵ A més, a aquest nucli inicial d'antropòlegs posteriorment s'hi sumaran altres antropòlegs com Jaume Vallverdú (1999), Juan Manuel García Jorba (1993) o Belén Solé (1994) —alumnes de Prat— o Gerard Horta —«deixeble» de Delgado—, entre molts d'altres.

4. Afegim l'adjectiu *contemporànies* per fer palès que no prenem en consideració els estudis fets des de les ciències històriques. I malgrat que més endavant esmentarem algun historiador, en general, s'ha optat per deixar-los fora: no perquè siguin irrellevants sinó, més aviat, al contrari. La producció abundant i dinàmica d'anàlisi històrica sobre qüestions relacionades amb el món religiós ens obligaria a atribuir un lloc molt preponderant a aquesta disciplina, la qual cosa difuminaria excessivament l'objecte d'aquest article. Prat Carós (1995) i Cardús i Estruch (1977) opten per una solució similar.

5. William A. Christian és un investigador independent nord-americà no adscrit formalment a cap universitat catalana, però que ha tingut una influència notable en el desenvolupament de l'antropologia de la religió a Catalunya i a Espanya. Les seves investigacions sobre la religiositat popular són àmpliament citades i reconegudes, i també els seus cursos —com a professor convidat— en el marc del doctorat d'Antropologia de la UAB, entre d'altres.

La *Revista d'Etnologia de Catalunya* esdevé un espai de trobada i l'any 1995 s'hi publica un monogràfic que reuneix articles de la majoria d'aquests antropòlegs. El tema estrella dins l'antropologia de la religió d'aquest temps és el de la religiositat popular amb estudis sobre romiatges populars, aparicions marianes o el rol dels santuaris, entre molts d'altres.

Així, el catolicisme i les seves expressions són el tema principal de recerca tant de la sociologia com de l'antropologia. Si l'antropologia n'estudia el vessant més popular encara en plena vitalitat en aquest temps,⁶ la sociologia se centra a analitzar-ne el declivi i transformació.⁷ O si l'antropologia analitza les causes de l'oposició que genera,⁸ la sociologia el seu impacte polític⁹ i les organitzacions més influents.¹⁰ En definitiva, els temes d'estudi reflecteixen les preocupacions del temps i els canvis més rellevants que vivia la societat catalana, alhora que la disciplina des de la qual es fan n'orienta l'enfocament.

És important assenyalar que en aquest temps la recerca s'ubica dins l'estructura universitària i, alhora, s'emmarca, clarament, dins àmbits disciplinaris específics: antropologia, sociologia i, també, filosofia.¹¹ Són poques les iniciatives plenament interdisciplinàries si bé hi ha cordialitat i espais d'intercanvi entre els investigadors.¹²

El «descobriment» de la diversitat religiosa i els vincles entre l'agenda política i la religiosa

Al tombant de segle és quan, d'una manera més clara, l'estudi del fet religiós pren volada: s'introdueixen temes nous a l'agenda i la recerca adquireix més visibilitat a l'esfera pública. En aquest context, els dos nuclis inicials que hem exposat s'eixamplaran i s'introduiran actors nous dins del camp científic que aportaran mirades noves.

Hi ha dos factors importants que tenen un paper rellevant en aquesta transformació: l'un d'ordre intrínsec al camp d'anàlisi i l'altre d'ordre extrínsec. Ens referim, concretament, al qüestionament de la teoria de la secularització dins la disciplina, per una banda, i a la visibilització pública i l'interès polític més grans vers el fet religiós, per l'altra.

És als anys noranta que el paradigma de la secularització, que havia estat pràcticament hegemònic fins al moment, comença a fer aigües. Són diversos els autors que en qüestionen la validesa alhora que posen en relleu les trampes —tant epistemològiques com teòriques— que implica equiparar la modernitat amb la davallada de la religiositat (Asad, 1993; Casanova, 1994; Berger, 1999; Estruch, 1994). Les conseqüències d'aquest viratge teòric de la disciplina són importants i tenen conseqüències en la definició de l'agenda de la recerca a Catalunya.

Per una banda, la posada en qüestió del paradigma de la secularització fa emergir la reflexió sobre els significats del creure, les fronteres de la religiositat/espiritualitat i les noves formes de provisió de sentit (Berger i Luckmann, 1997). Les aportacions en aquesta línia, en la majoria d'ocasions,

6. Vegeu Roma Riu (1989), Frigolé (1983) o Comelles (1984).

7. En aquest sentit, vegeu, per exemple, la tesi de Francesc Núñez *Les plegades* o Estruch (1994, 1996).

8. En aquest sentit són rellevants, per exemple, les obres de Delgado en què analitza l'anticlericalisme, com *La ira sagrada: Anticlericalismo, iconoclastia y antiritualismo en la España contemporánea* (1992), Barcelona, Humanidades.

9. Destaquen, en aquest sentit, la tesi doctoral de Francisco J. Carmona *La socialización del liderazgo católico en Barcelona durante el primer franquismo* i la de Joan Costa *De los movimientos de Iglesia a la militancia política*, ambdues dirigides per Joan Estruch.

10. En aquest sentit, l'obra internacionalment més coneguda de Joan Estruch és la que se centra en l'anàlisi de l'Opus Dei i el seu paper en la Transició. En aquesta línia cal destacar, també, la tesi d'Esther Fernández Mostaza titulada *Els fills de l'Opus: La socialització de les segones generacions dins de l'Opus Dei* (1998).

11. En l'àmbit de la filosofia destaca l'obra de Pere Lluís Font i, especialment, el seu article «L'estatut de la filosofia de la religió» (1981), publicat a la revista *Enrahonar* i molt reconegut.

12. En aquest sentit, per exemple, les publicacions monogràfiques sobre el fet religiós com la impulsada per Joan Prat a la *Revista d'Etnologia de Catalunya* o la del número 2 d'*Enrahonar*, en què publiquen el filòsof Pere Lluís Font, l'antropòleg Ramon Valdés i el sociòleg Joan Estruch, entre d'altres.

es mantenen en el pla de la reflexió teòrica.¹³ En casos puntuals, però, es tradueixen en recerques empíriques, com pot ser l'estudi de Grieria i Urgell (2002) sobre el consum de productes espirituals, el projecte de l'investigador del Consell Superior d'Investigacions Científiques (CSIC) Josep Martí sobre la música i l'espiritualitat *new age* o la tesi doctoral d'Anna Fedele sobre el camí de Maria Magdalena, entre d'altres. És una línia de recerca que aprofundeix en l'espiritualitat que sorgeix dels llindars de les confessions religioses i que desafia les categories tradicionals. L'article de Liliana Arroyo sobre el budisme, que es publica en aquest monogràfic, es pot emmarcar en aquesta línia.

Per una altra banda, però, és la recerca sobre les minories religioses la que, d'una manera més clara, pren embranzida als anys noranta i dos mil. En l'estudi de les minories religioses podem distingir tres focus diferents que, en certa manera, respondran a orígens particulars i a contextos diferents. En primer lloc, és Joan Prat i el seu equip qui, d'una manera més clara, esdevenen capdavanters en la temàtica i proposen una aproximació que, després, serà compartida per la majoria de científics socials que treballen en aquest camp d'estudi. La recerca de Prat i el seu equip té un origen delimitat: neix com a resposta a la propaganda que difonen les associacions antisectes i els seus gurus.¹⁴ Amb una mirada crítica i etnogràficament informada Prat problematitza les categories donades per descomptat i desemmascara els jocs de poder que s'amaguen darrere la definició de *secta*. El seu llibre *El estigma del extraño* (2007) esdevé l'obra més coneguda que, en bona part, crearà escola a Catalunya. Ara bé, també és rellevant citar tots els articles, agrupats en els dos números monogràfics de l'Arxiu d'Etnografia de Catalunya i titulats «Antropologia de la religió: Ortodoxos, heretges i sectaris» que Prat coordinà, en què es presenten recerques empíriques sobre els testimonis de Jehovà, els hare krixna o el bahanisme, entre d'altres.¹⁵

En segon lloc, l'any 1999 Joan Estruch inicia una nova línia de recerca dins l'ISOR focalitzada en l'estudi de les minories religioses.¹⁶ La recerca que dirigeix Estruch té un origen molt concret: és fruit de la demanda de l'Ajuntament de Barcelona que, en aquell temps, començava a posar en marxa el que avui és l'Oficina d'Afers Religiosos (OAR) del consistori municipal. A partir d'aquesta demanda específica, Estruch i els seus col·laboradors desenvolupen una metodologia específica per estudiar i mapar la diversitat religiosa primer a Barcelona i, després —i arran de la demanda de la Generalitat— a Catalunya en general. El projecte de recerca de l'ISOR sobre el mapa religiós neix, per tant, d'una demanda concreta formulada per les autoritats polítiques, que en el context de creixement de la immigració s'adonaren de la importància d'adquirir més informació sobre la situació religiosa del país. A pesar d'aquest origen, la recerca dirigida per Estruch adopta, des de bon principi, un enfocament molt similar al de Prat (2007); així, recela de les categories socialment i/o políticament hegemòniques i adopta una mirada comprensiva. El projecte del mapa religiós esdevé metodològicament molt complex i proporciona una descripció sociogràfica molt detallada de les comunitats religioses existents a Catalunya. Trobem, en aquest monogràfic, l'article de Fons, Luque i Forteza que exposa l'abast d'aquest projecte. És important emfatitzar que més enllà de les dades sociogràfiques que proporciona el projecte de recerca sobre el mapa religiós de Catalu-

13. Vegeu, per exemple, el llibre editat per Estruch l'any 2001 i titulat *Les noves formes de religiositat* o el capítol sobre religió en el llibre de Manuel Degado *El animal público* o el llibre de l'antropòleg de la Universitat de Lleida (UdL) Carles Salazar *Antropologia de les creences*.

14. Tot i que, paradoxalment, bona part del treball de camp dut a terme i l'impuls per a la reflexió va produir-se per la implicació dels antropòlegs tarragonins en la recerca «Implantació de les sectes en la població de Catalunya», finançada per l'Associació contra les sectes AIS/Croas i feta per l'ICESB i la Fundació Bofill. Vegeu la mateixa explicació que en fa Prat a *Presentació*, Arxiu d'Etnografia de Catalunya.

15. Les monografies sobre grups religiosos concrets ocupen un lloc important dins l'antropologia de la religió a Catalunya. En aquest sentit, convé destacar, per exemple, les recerques sobre l'Església de Filadèlfia, com les de Carmen Méndez (2005) o de Martí Marfà (2010), entre d'altres.

16. És important esmentar que anys enrere Estruch ja havia publicat un llibre sobre el protestantisme (1968) i havia fet recerques en aquest camp.

nya, dóna embranzida a l'elaboració d'estudis monogràfics sobre qüestions concretes.¹⁷ En aquest monogràfic García-Romeral i Martínez Ariño presenten un article conjunt que s'emmarca en els treballs d'investigació duts a terme a partir de la base de dades.

En tercer lloc, hi ha una altra línia de recerca sobre minories religioses a Catalunya que neix o entronca amb els estudis sobre migracions. Són els investigadors que, en certa manera, «ensopeguen» amb el fet religiós quan fan recerca en temes relacionats amb la immigració internacional. Ara bé, en aquest àmbit, com diu Pascual de Sans, «la preocupació gairebé unànime ha estat causada per diversos aspectes de la influència de l'islam. Un llibre pioner a Catalunya va ser el de Roca i altres (1983), i una autora implicada en la realitat social dels musulmans a Catalunya des dels anys setanta ha estat Losada [...]. A part d'aquestes excepcions, ha estat en els anys noranta quan s'han produït la majoria de treballs sobre aspectes diversos de les relacions entre l'islam i la immigració» (2002, p. 121). En aquesta línia cal destacar les investigacions de Jordi Garreta (2002) de la Universitat de Lleida, de Ricard Zapata de la Universitat Pompeu Fabra (2006) i, especialment, de Jordi Moreras. És aquest darrer qui, d'una manera més clara, ha liderat la investigació a Catalunya (i a l'Estat) en termes d'islam i qui n'ha esdevingut el referent més clar. En certa manera, els articles d'Ariadna Solé, Guillermo Martín i Avi Astor s'ubiquen en aquest context. És interessant fer palès que, tal com afirma Pascual de Sans, «hi ha molt pocs estudis que hagin tingut en compte les relacions entre l'Església catòlica o d'altres religions (evangèlics, hindús, etc.) amb l'arribada d'immigrants estrangers a Catalunya» (2002, p. 121). Així, a pesar d'excepcions escasses,¹⁸ la majoria de recerca sobre religió i immigració se centra a estudiar l'islam.

En quart lloc, hi ha tots els estudis que se centren a analitzar la gestió política i la regulació jurídica de les qüestions religioses. En aquesta línia, són importants els treballs d'Alex Seglers sobre la laïcitat o els de Juli Ponce sobre la gestió dels llocs de culte. L'article de Gerard Serratusell i Joan Manel Sánchez que inclou aquest monogràfic aprofundeix, amb dades quantitatives, en aquesta qüestió: la regulació i la gestió política de la religió.

Aquests són els quatre grans focus d'estudi sobre la diversitat religiosa que han guanyat volada en la darrera dècada. Ara bé, no són els únics, ja que l'exposició no ha pogut ser exhaustiva i resten, encara, moltes investigacions per esmentar.¹⁹ Així, per exemple, no podem oblidar l'existència de recerques com la de Gerard Horta, que, amb una mirada crítica, interroguen el passat i qüestionen l'existència d'un veritable monopoli catòlic. Horta posa sobre la taula la importància que tingué l'espiritisme a casa nostra, i també altres autors exploren el paper de la teosofia (Pomés, 2006) o del protestantisme (Vázquez Osuna, 2011) i els seus vincles amb els pensaments lliurepensadors (Masjuan, 2006; Griera, 2012). Són estudis que amb una mirada retrospectiva ens ajuden a resituar la diversitat religiosa en l'escenari actual i permeten entreveure la perspectiva de llarg recorregut històric.

Apunts finals

En definitiva, en els darrers vint anys, la recerca sobre la diversitat religiosa ha pres una embranzida notable a casa nostra i les investigacions que actualment se centren en aquest terreny són cada ve-

17. Per exemple, les tesis doctorals de Griera (2009) sobre la gestió política del fet religiós, la de García-Romeral sobre l'acomodació de la pràctica islàmica i la de Martínez Ariño sobre les comunitats jueves, entre altres estudis.

18. Vegeu, en aquest sentit, els treballs de Sandra Santos sobre la comunitat sikh de Barcelona, la recerca inèdita d'Agustí Iglesias sobre les esglésies evangèliques filipines, els estudis de Beltran (2002) sobre la comunitat xinesa o els treballs de Griera sobre les esglésies pentecostals africanes a Catalunya.

19. En aquesta línia és rellevant esmentar la recerca que, amb una voluntat transformadora, es duu a terme des de l'Associació Unesco de Diàleg Interreligiós (AUDIR) o des del Grup de Diàleg Interreligiós del Centre Especial de Recerca en Teories i Pràctiques Superadores de Desigualtats (CREA). Així com també, cal mencionar la recerca en el camp de la filosofia en què, per exemple, tant des de la UAB Daniel Gamper ha treballat en aquests temes com a la Pompeu Fabra el grup liderat per Amador Vega ha impulsat recerques en aquesta àrea.

gada més nombroses. L'estudi del fet religiós des de les ciències socials ja no és quelcom anecdòtic i marginal, sinó que ha guanyat més visibilitat i projecció dins les universitats. Al llarg dels anys s'ha consolidat la disciplina i s'han generat noves preguntes de recerca. Així, el temps en què la sociologia es dedicava a registrar amb afany el declivi del catolicisme ja ha quedat enrere. El paradigma de la secularització es manté en entredit i la majoria de científics socials catalans se centren a analitzar les transformacions de la religiositat a casa nostra, fixant-se en qüestions com les espiritualitats emergents, les comunitats religioses minoritàries que creixen a redós de la immigració o els efectes que el pluralisme té a l'esfera pública.

Tanmateix, si bé la comparativa històrica permet constatar que la recerca en aquest camp ha guanyat prestigi i solvència, això no implica que no hi continuïn havent múltiples llacunes i que encara hi hagi certs vicis adquirits que s'arrosseguin, com pot ser l'escàs treball interdisciplinari²⁰ o el predomini de la recerca empírica amb poca ambició teòrica i projecció internacional escassa. Així mateix, el fet religiós és avui objecte d'interès d'actors polítics, socials i mediàtics, la qual cosa facilita la difusió de les nostres recerques i fa més fàcil justificar la pertinença de portar-les a terme. És, però, també, l'existència d'aquest nou escenari el que ens obliga a mantenir la perspectiva crítica en estat d'alerta per tal de ser capaços de desemmascarar els jocs de poder rere les categories utilitzades.

Referències bibliogràfiques

- ARDEVOL PIERA, E.; CABRILLANA, G. M.; AUTUORI, J. C. (2003). *Antropología de la religión: Una aproximación interdisciplinar a las religiones antiguas y contemporáneas*. Vol. 16. Barcelona: UOC.
- ASAD, T. (1993). *Genealogies of religion: discipline and reasons of power in Christianity and Islam*. Maryland: Johns Hopkins University Press.
- BECKFORD, J. (1985). «The insulation and isolation of the sociology of religion». *Sociology of Religion*, núm. 46 (4), p. 347-354.
- BELTRÁN, J. (2002). «Migración y religión. Apuntes sobre la comunidad china en España». A: GONZÁLEZ ECHEVARRÍA, A.; MOLINA, J. L. (coord.). *Abriendo surcos en la tierra: Investigación básica y aplicada en la UAB (Homenaje a Ramón Valdés)*. Bellaterra: Publicacions d'Antropologia Cultural - Universitat Autònoma de Barcelona, p. 287-300.
- BERGER, P. L. (1999). *The desecularization of the world: resurgent religion and world politics*. Washington: Wm. B. Eerdmans Publishing.
- BERGER, P. L.; LUCKMANN, T. (1997). *Modernidad, pluralismo y crisis de sentido: La orientación del hombre moderno*. Barcelona: Paidós Ibérica.
- CARDÚS, S. (1977). «Noves formes de religiositat». *Perspectiva Social*, núm. 9, p. 85-104.
- (1979). «Baptism as initiation: new changes in its meaning». A: MALDONADO, L.; POWER, D. (ed.). *Structures of initiation in crisis*. Nova York: The Seabury Press, p. 91-97.
- CARDÚS, S.; ESTRUCH, J. (1977). «Les ciències socials i l'estudi del fet religiós». *Qüestions de Vida Cristiana*, núm. 89, p. 105-121.
- CARMONA FERNANDEZ, FRANCISCO (1991). *La socialización del liderazgo católico en Barcelona durante el primer franquismo*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona. Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia.
- CASANOVA, J. (1994). *Public religions in the modern world*. Chicago: The University of Chicago Press.
- COMELLES, J. M. (1984). «Los caminos del Rocío». A: RODRÍGUEZ BECERRAS (ed.). *Antropología cultural de Andalucía*. Sevilla: Consejería de Cultura de Andalucía, p. 425-455.
- COSTA, Joan. *De los movimientos de Iglesia a la militancia política*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona. Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia.

20. Una excepció d'aquesta manca d'interdisciplinarietat és el grup Religió, ritual i poder que va ser creat dins l'Institut Català d'Antropologia (ICA) per un grup de sociòlegs i antropòlegs, entre els quals Anna Fedele, Carla Graef i Loida Ibarz i amb el suport de Josep Martí del CSIC. Fruit d'aquesta col·laboració es va publicar el monogràfic de la revista *Quaderns-e* titulat «Recorreguts religiosos a Catalunya» (07/2006a).

- DELGADO, M. (1992). *La ira sagrada: Anticlericalismo, iconoclastia y antiritualismo en la España contemporánea*. Barcelona: Humanidades.
- (1997). «Anticlericalismo, espacio y poder. La destrucción de los rituales católicos, 1931-1939». *Ayer*, núm. 27: *El anticlericalismo*, p. 149-180.
- (1999). *El animal público: Hacia una antropología de los espacios públicos*. Barcelona: Anagrama.
- (2001). *Luces iconoclastas: Anticlericalismo, espacio y ritual en la España contemporánea*. Barcelona: Ariel.
- ESTRUCH, J. (1968). *Los protestantes españoles*. Barcelona: Sal Terrae.
- (1972). *La innovación religiosa*. Barcelona: Ariel.
- (1993). *L'Opus Dei i les seves paradoxes*. Barcelona: Edicions 62.
- (1994). «El mito de la secularización». A: *Formas modernas de religión*. Madrid: Alianza, p. 266-280.
- (1996). *Secularització i pluralisme en la societat catalana d'avui*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ESTRUCH, J.; GÓMEZ, J.; GRIERA, M. d. M.; IGLESIAS, A. (2005). *Les altres religions. Minories religioses a Catalunya*. Barcelona: Mediterrània.
- ESTRUCH, J.; JIMÉNEZ, J. (1972). *La secularización en España*. Bilbao: Mensajero.
- FEDELE, A. (2008). *El camino de María Magdalena: Un recorrido antropológico por la ruta de peregrinaje de la nueva espiritualidad*. Barcelona: RBA.
- (2009). «From Christian religion to feminist spirituality: Mary Magdalene pilgrimages to La Sainte-Baume, France». *Culture and Religion: An Interdisciplinary Journal*, vol. 10, núm. 3, p. 243-261.
- FERNÁNDEZ MOSTAZA, E. (1998). *Els fills de l'Opus: La socialització de les segones generacions dins l'Opus Dei*. Barcelona: Mediterrània.
- FONT, P. Ll. (1981). «L'estatut de la filosofia de la religió». *Enrahonar: Quaderns de Filosofia*, núm. 2.
- FRIGOLÉ, J. (1983). «Religión y política en un pueblo murciano entre 1966-1976: la crisis del nacional-catolicismo desde la perspectiva local». *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, núm. 23, p. 77-126.
- GAMPER SACHSE, D. (2007). «La llibertat d'expressió en la societat tolerant: el cas de les vinyetes de Mahoma». *Quaderns del CAC*, núm. 27, p. 13-26.
- GARCÍA JORBA, M. (1993). «El tabú de la sangre entre los testigos de Jehová». A: ROMANÍ, O.; COMELLES, S. M. *Antropología de la salud y de la medicina*. Tenerife, VI Congreso de Antropología, p. 291-303.
- GARCÍA-ROMERAL, G. (2006). *Institucionalització de la pràctica religiosa islàmica a Catalunya: Els rituals, les pràctiques i la gestió de les defuncions*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- GARRETA BOCHACA, J. (2002). «Inmigrantes musulmanes en una sociedad "laica": procesos de creación, consolidación y retos de futuro de las mezquitas». *Papers: Revista de Sociologia*, p. 249-268. [ISSN: 0210-2862]
- GRIERA, M. (2008). «D'afinitats electives: pentecostalisme i immigració: el cas de les esglésies africanes pentecostals a Catalunya». *Revista Catalana de Sociologia*, núm. 23, p. 59-77.
- (2009). *De la religió a les religions: Polítiques públiques i minories religioses a Catalunya*. Tesi doctoral. Departament de Sociologia de la UAB. [Document inèdit]
- (2012). *Pluralisme confessional a Catalunya*. Barcelona: Angle. (Idees)
- GRIERA, M.; URGELL, F. (2002). *Consumiendo religión: Nuevas formas de espiritualidad entre la población juvenil*. Barcelona: Fundació La Caixa.
- GÜELL, A. (1973). *Capvespre de creences: Estudi de sociologia religiosa*. Barcelona: Laia.
- HORTA, G. (2001). «De la mística a les barricades». A: *Introducció a l'espiritisme català del XIX dins el context ocultista europeu*. Barcelona: Proa.
- (2004). *Cos i revolució: l'espiritisme català o les paradoxes de la modernitat*. Barcelona: Edicions de 1984.
- LOSADA, T. (1995). «Inmigración musulmana: retos humanos, culturales y religiosos». A: ABUMALHAM, M. (ed.). *Comunidades islámicas en Europa*. Madrid: Trotta, p. 189-199.
- (2003). «El islam en España: pertenencias y dinámicas comunitarias. Del islam en Cataluña al islam de Cataluña». A: *El islam plural*. Barcelona: Icaria - LEMED, p. 353-360.
- MALLART, Ll. (1971). *Un poble africà: Etnologia i pastoral*. Barcelona: Estela.
- MARFÀ I CASTÁN, M. (2010). «Conversions per rumba. L'extensió del pentecostalisme entre els gitanos catalans i el paper de les pràctiques musicals». *(Con)textos: Revista d'Antropologia i Investigació Social* [en línia], núm. 4, p. 42-63. <[http://www.contextos.net/files/\(con\)textos%204%20\(abril%202010\)_4%20marf%C3%A0.pdf](http://www.contextos.net/files/(con)textos%204%20(abril%202010)_4%20marf%C3%A0.pdf)>; <<http://www.con-textos.net/es/art%C3%ADculos/conversions-rumba>>. [ISSN: 2013-0864]
- MARTÍ, J. (1989). «Medicina popular religiosa a través dels goigs». *Arxiu d'Etnografia de Catalunya*, núm. 7, p. 171-203.

- MARTÍNEZ-ARIÑO, J. (2012). *Las comunidades judías contemporáneas de Cataluña: Un estudio sociológico a través de los procesos de construcción y transmisión identitaria*. Tesis doctoral. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- MARTÍNEZ-ARIÑO, J.; GRIERA, M. M.; GARCÍA-ROMERAL, G.; FORTEZA, M. (2011). «Inmigración, diversidad religiosa y centros de culto en la ciudad de Barcelona». *Migraciones*, núm. 30, p. 101-133.
- MASJUAN, E. (2006). *Medis obrers i innovació cultural a Sabadell (1900-1939)*. Bellaterra: Servei de Publicacions de la UAB.
- MÉNDEZ, C. (2005). *Por el camino de la participación: Una aproximación contrastada a los procesos de integración social y política de los gitanos y las gitanas en Catalunya*. Tesis doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona. Departament d'Antropologia. [Document inèdit]
- (2007). «La presencia de la Iglesia Católica en la historia de los gitanos. Congreso Virtual». A: *La Escolarización del Alumnado Gitano en los Países de la Unión Europea: Mitos, Realidades y Retos* [en línia]. <<http://www.disacnetsolutions.net/cdd/congreso/docs/cm01.pdf>> [Consulta: novembre 2009].
- MORERAS, J. (1999). *Musulmanes en Barcelona: Espacios y dinámicas comunitarias*. Barcelona: CIDOB.
- (2006). «Migraciones y pluralismo religioso. Elementos para el debate». *Documentos CIDOB. Migraciones*, núm. 9, p. 1.
- (2007). *Els imams de Catalunya*. Barcelona: Empúries.
- NÚÑEZ I MOSTEO, F. (2005). *Les plegades. Capellans secularitzats. La identitat dels Ex*. Tesis doctoral. Departament de Sociologia. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- PASCUAL DE SANS, A. (dir.) (2002). *Migracions a Catalunya: L'estat de la qüestió (1975-2000)*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions.
- POMÉS VIVES, J. (2006). «Diálogo Oriente-Occidente en la España de finales del siglo XIX. El primer teosofismo español (1888-1906): un movimiento religioso heterodoxo bien integrado en los movimientos sociales de su época». *Revista HMiC: Història Moderna i Contemporània*, núm. 4, p. 55-74. [ISSN: 1696, 4403]
- PRAT CARÓS, J. (coord.) (1990/1991). «Antropologia de la religió: Ortodoxos, heretges i sectaris». *Arxiu d'Etnografia de Catalunya* [Tarragona], núm. 8.
- (coord.) (1992/1993). «Antropologia de la religió: Ortodoxos, heretges i sectaris». *Arxiu d'Etnografia de Catalunya* [Tarragona], núm. 9.
- PRAT CARÓS, J. (1995). «El fet religiós a Catalunya des de la perspectiva de les ciències socials: Un estat de la qüestió». *Revista d'Etnologia de Catalunya* [Barcelona], núm. 6, p. 10-23.
- (2007). *El estigma del extraño: Un ensayo antropológico sobre sectas religiosas*. 3a ed. Barcelona: Ariel.
- ROCA, M.; ROGER, A.; ARRANZ, C. (ed.) (1983). *Marroquins a Barcelona: Vint-i-dos relats*. Barcelona: Laertes.
- ROMA RIU, J. (1989). «Centralidad-marginalidad, ortodoxia-heterodoxia. Una aproximación al fenómeno de las apariciones urbanas». A: BUXÓ, M. J. (coord.) [et al.]. *La religiosidad popular*. Barcelona: Anthropos, p. 517-526.
- SALAZAR, C. (2010). *Antropologia de les creences: Religió, simbolisme, irracionalitat*. Barcelona: Fragmenta.
- SANTOS, S. (2007). *La comunidad sikh en Barcelona: Una aproximación etnográfica*. Treball d'investigació del segon any del Programa de Doctorat d'Antropologia Social i Cultural, Facultat de Geografia i Història, Universitat de Barcelona.
- SEGLERS GÓMEZ-QUINTERO, A. (2000). *Autogovern i fet religiós: una gestió del pluralisme religiós a Catalunya*. Barcelona: Proa.
- SOLÉ I MAURI, B. (1994). *Església i cultura popular a Lleida sota el franquisme*. Tesis doctoral. Lleida: Universitat de Lleida.
- VALLVERDÚ, J. (1999). «Conversión, compromiso y construcción de identidad en el movimiento Hare Krishna». *Alteridades*, núm. 18, p. 57-70.
- VÁZQUEZ OSUNA, F. (2011). *Les esglésies evangèliques històriques de Barcelona (1876-1978)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Direcció de Relacions Ciutadanes i Institucionals; Consell Evangèlic de Catalunya.
- ZAPATA-BARRERO, R. (2006). «The Muslim Community and Spanish Tradition». A: MODOOD, T.; TRIANDAFYLIDOU, A.; ZAPATA-BARRERO, R. *Multiculturalism, Muslims and citizenship: a European approach*. Nova York: Routledge.